

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Dvi esė

2013-03-07

ŽURNALAS: METAI

TEMA: Publikacijos

AUTORIUS: Aldous Huxley

DATA: 2013-03

Dvi esė

Aldous Huxley

Aldous Huxley'is (1894–1963) – vienas talentingiausių ir įtakingiausių XX a. anglų rašytojų. Jo geriausi romanai „Puikus naujas pasaulis“, „Kontrapunktas“, „Sala“, „Geltonasis Kroumas“ išversti į lietuvių kalbą. „Metai“ spausdino ir jo esė „Komfortas“ (2010). Čia pateikiamos dar dvi Huxley'io esė: „Cenzūra ir sakytinė literatūra“ bei „Rytoj, poryt ir užporyt“. Parašytos 1952 m., jos išvalgiai atskleidžia kai kurias XXI a. ir dar tolimesnės ateities problemas, pavyzdžiui, ekonominę knygų cenzūrą, kuriai įveikti siūlomas originalus būdas – garsinės knygos. Žinoma, technikos priemonės, siūlomos šiai idėjai įgyvendinti, paseno (1952 m. Huxley'is negalėjo numatyti šiuolaikinių garso įrašymo būdų), tačiau nepaseno mintis apie garsiai skaitomo kūrinio įtaigumą. Nepaseno ir mintis, kad geros knygos neretai atstoja universitetus. Rašytojui rūpėjo žmonijos plėtros alternatyvos, jo žvilgsnis antroje esė siekia 2050-uosius metus.

Iš anglų k. vertė Gražvydas Kirvaitis

Cenzūra ir sakytinė literatūra

Šiandien pasaulyje, taikiai sugyvendamos, egzistuoja dvi cenzūros rūšys. Totalitarinėse šalyse yra politinė cenzūra, kurią prievarta vykdo valdančioji oligarchija ir jos administraciniai organai. Demokratinėse šalyse, išskyrus informaciją, liečiančią karines paslaptis, politinės cenzūros nėra. Vietoj jos turime ekonominę cenzūrą, kurią nevalingai ir akla primeta nuolat kylanti knygų, spektaklių ir filmų gamybos kaina.

Totalitarinėje santvarkoje cenzūra žengia koja kojon su tikslinga vienos krypties propaganda. Faktai, mintys ir požiūriai, priimtini valdančiajai oligarchijai, yra be perstojo kartojami ir kalami į sąmonę. O tie požiūriai, mintys ir faktai, kuriems

valdančioji oligarchija nepritaria, yra arba smerkiami, arba kur kas dažniau ignoruojami, tarsi jie apskritai neegzistuoja. Nuolatinė, sisteminga tylą viešąją nuomonę formuoja taip pat veiksmingai kaip ir sistemingai kartojama kalba.

Ten, kur valdžia demokratiška, kalba ir tylą, propaganda ir cenzūra nepriklauso nuo kurio nors asmens valios. Jos randasi dėl ekonominių veiksnių įtakos ir kaip prieštarūnų norų bei interesų įvairovės išdava. Šie prieštarūni norai bei interesai yra kelių rūšių – filosofiniai, religiniai ir – dažniausiai – komerciniai. Kiekvienam tūkstančiui spausdintos ar sakytinės komercinės propagandos žodžių tenka turbūt vienas filosofinės, dešimt religinės ir nuo penkiasdešimties iki šimto politinės propagandos žodžių. Pinigai ne tik kalba, jie taip pat primeta tylą. Filosofai neturi jokių galių vykdyti tiesioginės cenzūros, nedaug jų turi ir politikai, išskyrus karinę sritį. Tiesa, dvasininkams yra pasisekę priversti visuomenės pramogų gamintojus (bet, laimei, ne knygų ir pjesių gamintojus) laikyti tam tikro religinio respektabilumo ir seksualumo kodekso. Tačiau didžiausias slopintuvas, arba duslintuvas, pritvirtintas prie kiekvieno intelektualios ir meninės raiškos kanalo, yra pinigai. Šios cenzūros nesugalvojo joks piktavališkas valdovas. Ji radosi savaimė ir atsitiktinai. Bet nors ir netyčinė, vis tiek yra ir veiksminga, ir žalinga. Kokia šios ekonominės cenzūros prigimtis ir ką galime čia padaryti?

Prieš dvidešimt metų, pardavęs du tūkstančius egzempliorių, leidėjas galėdavo susigrąžinti visas knygos gamybos išlaidas. Jei parduodavo daugiau, gaudavo pelno. Vakarų Europos šalyse nenuostolingumo taškas buvo dar žemesnis – leidėjai užsidirbdavo pinigų pardavę tik tūkstantį penkis šimtus ar net tūkstantį du šimtus egzempliorių. Šiandien Amerikos leidėjas neįstengia padengti išlaidų netgi pardavęs mažiau nei septynis tūkstančius egzempliorių. Vakarų Europoje šis kritinis skaičius truputį mažesnis, bet vis dėlto bent tris kartus didesnis nei prieš antrąjį pasaulinį karą. Žinoma, pastaraisiais metais smarkiai išaugo knygų kainos. Ar jos gali dar daugiau kilti, sunku pasakyti. Žmonės mielai moka keturis ar penkis kartus daugiau, negu mokėdavo anksčiau už vakarienę mėgstamame restorane, bet jie nemokės nei dukart, nei du su puse karto daugiau už gerą jų mėgstamo rašytojo knygą. Pardavimai stabteli prie dvigubai didesnės nei prieškarinės kainos, o gamybos išlaidos padidėjo tris kartus. Pelną galima gauti tik tada, kai dideli pardavimai. Dėl to knygoms taikomi griežti ekonominės atrankos kriterijai. Darosi vis sunkiau ir sunkiau išleisti tokį kūrinį, kuris stokoja aiškių populiarumo ženklų.

Tokia pat padėtis ir teatre bei kino pramonėje. Pastatyti Brodvėje pačią kukliausią pjesę kainuoja apie septyniasdešimt tūkstančių dolerių, o ne kažin kokio filmo gamyba pareikalaus nuo dešimt iki dvidešimt kartų didesnės sumos. Tačiau bilietų kainos nepakilo proporcingai gamybos išlaidoms. Norint gauti pelno, reikia daugiau seansų ir daugiau žiūrovų nei praeityje. Kad ir kokia būtų kūrinio vertė, jei jis prastai perkamas, jo niekas neinscenizuos ir neekranizuos – bent jau Brodvėje ar Holivude. Vakarų Europoje padėtis kiek geresnė, bet ne tokia gera, kad neduotų pagrindo pačioms blogiausiomis nuojautoms dėl ateities.

Naujoji ekonominė cenzūra, kaip matėme, nukreipta prieš bet kokią knygą, kurios vargu ar bus parduota septyni tūkstančiai egzempliorių ar daugiau, prieš bet kokią pjesę, kuri neužpildys teatro žiūrovais bent tris ar keturis mėnesius, prieš bet kokį filmą, kuris nesurinks kelių milijonų auditorijos.

Komunizmo ir moralinio persiginklavimo šalininkai sutaria vienu klausimu - nepaprastos teatro, kaip propagandos įrankio, svarbos. Už geležinės uždangos ideologiškai teisingos pjesės naudojamos kaip šaltojo karo ginklai, o moraliniai persiginkluotojai savo kampanijoms turi visą arsenalą krikščioniškų „Oklahomų“ bei etiškų „Kačių ant įkaitusio skardinio stogo“. Ar pjesės išties taip veiksmingai formuoja viešąją nuomonę, kaip mano dr. Buchmanas ir rusai, tikrai nelengva nustatyti. Žmonės eina į teatrą sužadinti savo jausmų, ir kai tas jaudulys trunka pakankamai ilgai, jie patiria katarsį. Jaudulys ir katarsis sudaro vieną nedalomą patirtį, beveik ar visai nesisiejančią su nejausminiais žiūrovo gyvenimo aspektais. Voltaire'as, pavyzdžiui, parašė nemažai tragedijų, labai vertintų tais laikais, tačiau pasauliui didžiausią poveikį padarė jo pamfletai, metafiziniai traktatai, straipsniai enciklopedijoje. Tyčinė ar netyčinė, cenzūra visada nepageidautina. Vis dėlto yra tam tikrų sričių, kur ji ne tokia žalinga kaip kitur. Kaip priemonė perduoti svarbiai informacijai ir dėstyti reikšmingoms idėjoms, pjesė nėra tokia paveiki kaip esė, traktatas ar netgi grožinis pasakojimas su nukrypimais. Todėl įsigalėjusi ekonominė pjesių, filmų ir televizijos laidų cenzūra nėra tokia pavojinga kaip atitinkama knygų ir laikraščių cenzūra.

Ekonominę cenzūrą galima apeiti keliais būdais. Iš jų paprasčiausias ir akivaizdžiausias - pinigine parama. Ją gali suteikti autorius - jei jis pakankamai turtingas, arba leidėjai - jeigu jie palankiai vertina menines nepaklausaus kūrinio savybes ar nepopuliarias idėjas ir patyrė nesėkmių knygų klubuose arba turi garantuotų savo leidinių pirkėjų, leidžiančių įgyvendinti gerus leidėjų ketinimus. Be to, paramą gali suteikti ir koks nors fondas, kurio valdytojai laiko savo pareiga skatinti literatūrinius eksperimentus ir skleisti nepopuliarias idėjas. Galiausiai visiškai įmanoma, kad lėšų duos koks komercinis rėmėjas, kuris surizikuos susieti savo reklamą su nesuprantamu, nepripažintu ir visiškai nepaklausiu literatūros kūrinium. Dažniausiai, žinoma, komercinę paramą gauna tas kūrinys, kurios jam mažiausiai reikia. Įgiję populiarumo veikalai nusipelno karališko reklamos agentūrų dosnumo. O tiems, kurie neįgyja, nelieka jokios vilties būti kada nors išspausdintiems.

Šiuo metu demokratinuose Vakaruose daugelis rimtų mėnesinių ir ketvirtinių žurnalų yra subsidijuojami. Didėjančių išlaidų primesta cenzūra yra tokia veiksminga, kad jei nebūtų mecenatų, nebūtų ir tos nepaklausios literatūros, įvairinančios neaprėpiamą intelektualaus ir meninio konformizmo masyvą. Tačiau mecenatiška turtingų individų ar fondų veikla tik iš dalies ir nevisiškai patenkinamai sprendžia ekonominės cenzūros problemą. Visų suinteresuotųjų labai būtų kur kas geriau, jeigu leidybos verslas taptų finansiškai savarankiškas, koks jis buvo netolimoje praeityje. Visų pirma tai techninė problema. Kaip gaminti knygas taip pigiai, kad apsimokėtų leisti ir pačias nepaklausiausias?

Poligrafinis rinkimas, net ir labiausiai mechanizuotas, yra lėtas ir brangus. Kada nors galbūt bus rastas koks nors daug pigesnis fotografinis būdas. Šiuo metu naudojami alternatyvūs metodai yra beveik tokie pat brangūs, ir jų visuotinis taikymas vargu ar padės išspręsti ekonominės cenzūros problemas.

Bet jeigu leidėjai nebepajėgia leisti ir platinti prasčiausiai perkamų knygų, kodėl to darbo nesiima rašytojai? Viduramžiais autorius neturėjo pasirinkimo, jis privalėjo tapti savo paties leidėju. Pavyzdžiui, Petrarca ir Boccaccio'as pasidarydavo rankraštnių savo raštų egzempliorių ir tarp knygų rašymo netgi rasdavo laiko pasidirbti klasikų

veikalų kopijų. O dabar rašomąja mašinėle arba rotaprintu rašytojas gali visai nesunkiai pasigaminti šimtus savo knygų egzempliorių [dabar tai galima daryti internetu – *vert. pastaba*]. Ekonominei cenzūrai vis aršėjant ir aršėjant, „pasidaryk pats“ judėjimas nuo dailidystės, santechnikos ir elektronikos persikels į knygų gamybą ir leidybą. Mokyklų laikraščiai ir nedidelių bepinigių mokslo draugijų žurnalai jau leidžiami „pasidaryk pats“ būdu. Po kelerių metų mes tikriausiai išvysime nepopuliarių autorių kooperatyvus, dauginančius savo veikalus ir siuntinėjančius juos paštu tiems išrinktiesiems, kurie domisi meniniais eksperimentais ir nebijo „pavojingų minčių“.

Šiuolaikinė technika atgaivino autorių-perrašinėtoją. Nukeldama mus į dar ankstesnę kultūros istorijos periodą, ji dabar traukia iš užmaršties Homero autorių-dainių ir klajojantį viduramžių menestrelį. Šiuos dabar išnykusios rūšies narius Anglijos kaime dar buvo galima sutikti XVII amžiuje. „Kai buvau vaikas, – rašo Johnas Aubrey’us, gimęs 1625 m., – kone kiekvienas bajoras laikė savo namuose arfininką.“ Arfininkai šiek tiek muzikuodavo, bet pagrindinė jų funkcija – dainuoti iš atminties tas begalines balades, kuriose atsispindėjo išpūdingiausi senos ir nesenos istorijos įvykiai, kartais užfiksuoti pačių arfininkų, nes „kai kurie jų“, anot Aubrey’aus, „mokėjo eiliuoti“. Katalikų vienuolynuose arfininkų nebuvo, bet per kiekvieną valgymą vienas iš brolių garsiai paskaitydavo susirinkusiems ką nors pamokomo iš šventųjų gyvenimų arba Bažnyčios Tėvų darbų.

Šiuolaikinei šeimininkei būtų neprošal pasekti šv. Benedikto pavyzdžiu. Koks malonus taptų pats nuobodžiausias ir nejaukiausias pobūvis, jeigu mes, užuot tuščiai plepėję, pasiklausytume ištraukos iš kokios nors protingos knygos! Ir kaip tik tai pasidarė fiziškai įmanoma dėl šių dienų technikos ir pasidarys dar labiau ekonomiškai įmanoma dėl tolesnės jos pažangos. Akliesiems jau dabar egzistuoja ištisa garsinių knygų biblioteka plokštelėse, kurios grojamos patefonu. Šios garsinės knygos neprieinamos plačiajai visuomenei, kuri turi pasitenkinti tuzinu ar dviem skaitinių, išvardytų plokštelių kataloguose ir parduodamų lupikiškais kainomis. Jei ketiname atgaivinti Homero laikų dainių, jei norime, kad menestrelis ir vienuolyno skaitovas atgautų tą padėtį, kurios jiems nederėjo prarasti, turime rasti būdą parduoti sakinį žodį pigiau. Techniškai šią problemą galima išspręsti visai nesunkiai. Tereikia tik sumažinti greitį, kuriuo dabar sukasi plokštelės. Bent jau viena firma gamina patefonus, kurių diskai gali sukis perpus lėčiau nei įprastinio patefono. Ir tai nėra pats lėčiausias greitis, kuriuo galima tinkamai atgaminti kalbantį balsą. gera adata įmanoma patenkinamai įrašyti kalbą naudojant aštuonių ir netgi šešių apsisukimų per minutę greitį. Šiuo greičiu galima išleisti didoką knygą dviejose dvylikos colių plokštelėse.

Ilgainiui, be abejo, magnetofonai ir pačios juostos smarkiai atpigs – dėl kelių gerų priežasčių. Pirmiausia neilgai trukus išties bus pigiau išleisti knygą ant dviejų lėtai grojančių plokštelių negu leisti ją spausdintu tomu. Pagaminti matricas, iš kurių spaudžiamos dvi lėtai grojančios plokštelės, kur kas pigiau, nei surinkti šešiasdešimties tūkstančių žodžių knygą ir padirbti matricas, iš kurių ji bus spausdinama. Kai technikai padarys, kas jiems priklausys, patys nepaklausiausi rašytojai galės nepaisyti ekonominės savo veikalų cenzūros.

Ir tai ne vienintelė ir ne svarbiausia priežastis, dėl kurios verta trokšti sakininės literatūros atgimimo. Šioje visuotinai išmokslintoje visuomenėje daugybė individų niekada neskaito arba skaito tik pačius primityviausius literatūros pakaitalus ir

neandertalietišką žurnalistiką. Daugelis šių beraščių yra tapę aukomis tokios švietimo teorijos, kuri pagirtiną dėmesį sintezei ir visumai išdidina iki grotesko ir skelbia, kad nepridera mokyti vaiko analizuoti žodį sudarančių raidžių. To pasekmė, kaip pažymėjo Rudolphas Fleschas gyvai parašytoje knygoje „Kodėl Džonis nemoka skaityti“, yra ta, kad tūkstančių tūkstančiai berniukų ir mergaičių praleidžia dešimt metų mokykloje taip iki galo ir neišmokę to meno, kurį, mokomi senaisiais analitiniais metodais, dažniausiai puikiai suprastavo penkiamečiai ar šešiamečiai. Prie galybės neskaitytojų ir prastų skaitytojų reikia pridėti tuos visus radijo ir televizijos sirgalius, kurie niekada nebuvo įgiję įpročio skaityti ir kurie į knygą kietu viršeliu žiūri įtariai ir su tam tikra baime. Pamatę ją, jie iškart suvokia, kad ši knyga ne jiems, kad, pabandę ją skaityti, nieko nesuprastų ir mirtinai nuobodžiautų. Tačiau galima įrodyti eksperimentu, kad įtikinus šiuos neskaitytojus, prastus skaitytojus ir vangius skaitytojus pasiklausti garsiai skaitomos knygos, kurios jie patys niekada nesumanytų atsiversti, daugelis ne tik suprastų tai, kas skaitoma, bet ir labai susidomėtų.

Mūsų pasaulyje žinių kiekis didėja, o išmintis mažėja. Tai neišvengiama, nes mokslą ir techniką plėtoja specialistai, kurių kiekvienas gauna užduotį (užimančią visas darbo dienas ir dar ilgiau) įvaldyti konkrečios srities įmantrybes, sekti teorijos ir praktikos pokyčius, nulemtus mokslo atradimų ir technikos išradimų. Dėl to, kad tokie specialistai gali tapti ir dažnai tampa itin išsilavinusiais barbarais, pastaraisiais metais vis labiau sielojasi pedagogai. Siekdami civilizuoti mūsų būsimojus fizikus, chemikus ir inžinierius, būsimojus gydytojus, jaunuosius teisininkus, draudėjus ir vadybininkus, daugelio universitetų ir technikos mokyklų vadovai teigia, kad specialistų mokymą reikia pradėti ir užbaigti humanitarinių mokslų kursu. Ketinimai puikūs, bet kokie rezultatai? paviršutiniškai įspūdžiai rodo, kad neviseškai patenkinami. Ir, man regis, taip yra todėl, kad humanitarinių mokslų, kurie išties yra mokslai apie žmogų, nederu mokyti dėl būsimų egzaminų ar krūvos įskaitų. Jei norime, kad specialistai būtų civilizuoti, o juos tiesiog būtina civilizuoti, ir dar daugiau: civilizuoti visus jų sistemos lygius - nuo autoserviso mechaniko iki atomo fiziko, specialistams reikia pasiūlyti kažką ne tokio formalaus, ne tokio atgrasaus ir, svarbiausia, ne tokio kvailo kaip būsimos įskaitos, o pateikti vertybinius orientyrus ir gyvenimo išmintį. Jei bus rašomi pažymiai, aibė laiko bus eikvojama atsakyti į klausimą, brangų pedantams, bet absoliučiai beprasmišką: kas padarė poveikį kam pasakyti ką ir kada? O vienintelis iš tiesų svarbus klausimas, vienintelis klausimas, į kurį teisingas atsakymas gali padaryti civilizuojantį poveikį būsimajam specialistui, yra klausimas, kurį kėlė Buda ir Jėzus, Lao-tzu² ir Sokratas, Jobas ir Aischilas, Chauceris, Shakespeare'as ir Dostojevskis, kiekvienas filosofas, kiekvienas mistikas, kiekvienas didis menininkas: kas aš esu ir kokia, jei tokia yra, mano misija? Netiesiogiai šį klausimą kelia ir į jį atsako (savime suprantama, neteisingai) tie anoniminiai reklamų kūrėjai, kurių žodžius skaito ir girdi dažniau ir daugiau žmonių negu kokio šventojo ar išminčiaus, šventos knygos ar dieviško apreiškimo žodžius. Problemą, su kuria susiduria pedagogai, galima reziumuoti keliais sakiniais. Ar leisime reklamuotojams demokratinėse šalyse ir valdančioms oligarchijoms totalitarinėse valstybėse monopolizuoti visuotinės gyvenimo filosofijos formulavimą? Ar paliksime nekvestionuotas nerealistines aukšto rango specialistų filosofijas, dabar madingas moksliniuose sluoksniuose? Ir jeigu atsakymas „ne“, ar yra geresnis būdas perduoti per amžius sukauptą žmonijos išmintį negu dabartinis įskaitų metodas humanitariniuose moksluose? Į šį labai praktišką klausimą atsakyčiau: yra toks būdas.

Tebūnie paskaitos, kurios padės orientuotis humanitarinėje srityje, tačiau didžiausią civilizuojančią įtaką mokiniui turi daryti nuolatinė ir neformali pažintis su tikraisiais pasisakymais tų praeities vyrų ir moterų, kuriems būdingos didžiausios išvalgos ir didžiausios galios tas išvalgas išreikšti. Ta nuolatinė ir neformali pažintis su išmintimi yra pati veiksmingiausia, kai išminties žodžiai ne skaitomi, o sakomi. Išskyrus labai nedaugelį ir labai šiuolaikinių poetų, poezija visada buvo kuriama tam, kad ją deklamuotų arba garsiai skaitytų. Tas pat tinka literatūrai, kurią galėtume pavadinti išminties literatūra. Daugelis šventųjų ir išminčių mokė sakytiniu žodžiu; ir netgi kai juos užrašydavo ant popieriaus, šie žodžiai (kaip kiekvienas gali įsitikinti) buvo veiksmingesni, turėjo didesnę skvarbiąją galią tada, kai buvo girdimi, o ne matomi atspausdinti. Ir, mano manymu, tai tinka ne tik sakraliniams ir religiniams tekstams, bet ir pasaulietiška išminčiai. Pasiklausykite garsiai skaitomų esė, parašytų Bacono ar Emersono, Hume'o ar Bagehoto, Russello ar Santayanos; pamatysite, kad gaunate iš jų daugiau, nei skaitydamas pats sau, ypač jei skaityti jus verčia grėsmė negauti įskaitos. Išspausdinta šimtinė didžiųjų knygų dulkės neatversta bibliotekų lentynose. Įrašytų balsu (tik iš dalies, nes neduok Dieve, kad kas nors eikvotų savo balsą įrašyti jas visas arba kiekvieną ištiesai) būtų galima klausyti be širdperšos valgant, plaunant indus, kaip vakarinio laikraščio pakaitalą, lovoje sekmadienio rytą – ir taip supratingai, prielankiai ir maloniai, ką retai pajunta eilinis spausdinto puslapio skaitytojas. Visiems fondams, besirūpinantiems problemomis, kurios kamuoja urbanizuotą ir industrializuotą visuomenę, esančią nuolatinės techninės, intelektualinės ir etinės kaitos būsenoje, pateikčiau štai tokių rekomendacijų. Padarykite, kad žmonijos išminties literatūra taptų visiems prieinama pigiose, lėtai grojančiose plokštelėse. Tą patį padarykite ir su geriausia poezija, sukurta visomis pagrindinėmis kalbomis. Ir su geriausiais romanais, pjesėmis, biografijomis ir memuarais. Paraginkite įmonininkus gaminti patefonus groti šiuos įrašus ir pardavinėti už savikainą paprastus priedėlius, leidžiančius naudoti įprastinius patefonus lėtai grojančioms plokštelėms. Esu tikras, kad taip išleisti penki ar dešimt milijonų duos kur kas daugiau naudos negu šimtai milijonų, išleistų kurti naujiems universitetams arba plėsti esamiems.

Rytoj, poryt ir užporyt

Laikotarpiu tarp 1800 ir 1900 metų daugeliui protų Vakaruose dogma „Pyragai danguje“ užleido vietą dogmai „Pyragai žemėje“. Viską motyvuojančią ir kompensuojančią Ateitį pradėta laikyti ne bekūnės laimės būseną, o gero gyvenimo žemėje vaikams arba (gal kiek pernelyg optimistiškai) anūkams, o gal ir proanūkiams sąlyga. Tikintieji „Pyragais danguje“ guodėsi mintimi, kad visus dabartinius vargus atlygins pomirtinė palaima, ir kai tik jie užsimodavo padaryti kitus žmones didesniais varguoliais negu yra patys (kas dažniausiai ir atsitikdavo), jie pateisindavo kryžiaus karus ir persekiojimus skelbdami, kad praktikuoja, žavingu šv. Augustino posakiu, „mielaširdingą nuožmumą“, kuris, sunaikinęs ar nukankinęs niekingus kūnus žemuosiuose erdvės ir laiko matmenyse, laiduos amžiną sielų gerovę. Mūsų dienomis revoliucingi „Pyragų žemėje“ šalininkai pasiguodžia dėl savo bėdų, svajodami apie tuos nuostabius laikus, kurie išauš žmonijai po šimto metų, ir puola teisinti masines žudynes bei represijas, aiškindami, kad šie žvėriškumai kažkoku būdu sukurs kilnesnę ir žmoniškesnę pasaulį.

Ne visi „Pyragų žemėje“ šalininkai yra revoliucionieriai, taip pat ne visi „Pyragų danguje“ šalininkai buvo persekiotojai. Tie, kuriems daugiausia rūpi būsimasis kitų

žmonių gyvenimas, tampa misionieriais, kryžininkais, erezijų medžiotojais. Tie, kurie daugiausia galvoja apie savo pačių būsimąjį gyvenimą, susitaiko su esamu. Wesley'io³ ir jo pasekėjų mokymas padėjo sutaisyti pirmąją pramonės darbininkų kartą su jos nepakenčiamu likimu ir išgelbėjo Angliją nuo pilnakraujės politinės revoliucijos baisumų.

Šiandien mintis apie jų proanūkių laimę dvidešimt pirmame amžiuje guodžia nusivylusius pažangos rėmėjus ir skiepija atsparumą komunistinei propagandai. Reklamų kūrėjai šiai kartai daro tokį pat poveikį, kokį metodistai darė pirmosios pramoninės revoliucijos aukoms.

Literatūra apie Ateitį ir apie Ateities pakaitalą – Tolimąją Ateitį – yra bekrastė. Šiuo metu utopijų bibliografija turbūt siekia tūkstančius. Moralistai ir politiniai reformatoriai, satyrikai ir mokslinės fantastikos autoriai – visi įnešė savo indėlį į įsivaizduojamų pasaulių fondą. Ne tokios vaizdingos, tačiau išvalgesnės nei šie fantazijos ir idealistinio entuziazmo kūriniai yra blaiviai mąstančių ir gerai informuotų mokslo vyrų prognozės. Per pastaruosius dvejus trejus metus pasirodė trys labai svarbūs šios rūšies pranašiški darbai – Harrisono Browno „Žmogaus ateities iššūkis“, sero George'o Thomsono „Artimiausia ateitis“ ir sero Charleso Darwino⁴ „Kitas milijonas metų“. Thomsonas ir Darwinas yra fizikai, o Brownas – įžymus chemikas. Dar svarbiau, kad kiekvienas jų yra kur kas daugiau nei savo srities specialistas.

Pradėkime nuo tolimiausio žvilgsnio į ateitį – „Kito milijono metų“. Paradoksalu, kad kai kada lengviau nuspėti, kas atsitiks per dešimt tūkstančių šimtmečių, negu tai, kas gali įvykti per vieną šimtmetį. Kodėl tarp ateities būrėjų nėra milijonierių ir kodėl nebankrutuoja draudimo kompanijos? Juk jų darbas toks pat – numatyti ateitį. Bet vienos grupės nariams sekasi visą laiką, o kitai grupei pasiseka tik kartais, jei apskritai pasiseka. Priežastis paprasta. Draudimo kompanijos turi reikalą su statistiniais vidurkiais. Ateities būrėjai nagrinėja pavienius atvejus. Galima gana tiksliai nusakyti, kas atsitiks labai dideliame skaičiui daiktų ar žmonių. Prognozuoti, kas atsitiks vienam konkrečiam daiktui ar asmeniui, yra visiškai neįmanoma daugeliui mūsų ir nepaprastai sunku netgi ypatingais gabumais apdovanotai mažumai. Ateinančio šimtmečio istorija susijusi su labai dideliais skaičiais, taigi galima daryti tam tikras prognozes su gana didele tikimybe. Ir nors galime visai tvirtai teigti, kad bus revoliucijų, mūšių, žudynių, uraganų, sausrų, potvynių, derlingų ir nederlingų metų, mes negalime nurodyti nei šių įvykių datų, nei konkrečių vietų, nei jų artimiausių, trumpalaikių pasekmių. Bet kai žvelgiame toliau ir susiduriame su kur kas didesniais skaičiais, susijusiais su kitų dešimties tūkstančių šimtmečių istorija, matome, kad šie žmonių ir gamtos įvykių pakilimai ir nuosmukiai panaikina vienas kitą, taigi įmanoma nubrėžti kreivę, vaizduojančią būsimosios istorijos vidurkį, vidurį tarp kūrybingų ir smukimo amžių, tarp palankių ir nepalankių aplinkybių, tarp besimainančių triumfų ir katastrofų. Toks statistinis pranašysčių metodas, naudojamas nagrinėti didelio masto reiškiniams ir patikimai nustatyti jų vidurkiams. Šis metodas leidžia pranašautojui teigti, kad x procentų moterų gyvenimuose pasitaikys tamsiaplaukių gražių vyriškių, tačiau nepasako, kuri konkreiti moteris atsidaus.

Naminis gyvulys yra padaras, turintis šeimnininką, kuris gali išmokyti gyvulį triukų, gali jį sterilizuoti arba priversti veisti šeimnininkui pageidaujamu būdu. Žmonės neturi šeimnininkų. Net ir labiausiai civilizuotoje stadijoje žmogus yra laukinė rūšis,

besidauginanti spontaniškai ir nuolat didinanti savo skaičių iki esamų maisto produktų atsargų ribos. Esamo maisto kiekis gali būti padidintas dirbant naujas žemes, staiga dėl bado, ligų ir karo pranykus nemažai gyventojų daliai, taip pat pažangesniu ūkininkavimu. Kiekvienu istorijos laikotarpiu esamos maisto atsargos neviršija tam tikros ribos. Be to, turint omenyje mūsų planetos dydį ir joje vykstančius gamtinius procesus, yra absoliuti riba, kuri niekada nebus peržengta. Priklausydamas laukinei rūšiai, žmogus visada dauginasi iki atitinkamo laikotarpio ribos. Todėl daugelis rūšies narių visada gyvena pusbadžiu. Taip buvo praeityje, taip yra šiuo metu, kai virš pusanthro milijardo vyrų, moterų ir vaikų daugiau ar mažiau neprivalgo, ir taip bus per kitą milijoną metų, kai, galimas daiktas, *Homo sapiens* rūšis bus pavirtusi į kokią kitą rūšį, nenusakomai nepanašią į mus, tačiau vis tiek, žinoma, paklūstančią dėsniams, valdantiems laukinių gyvūnų gyvenimą.

Mes gal ir neįvertiname to fakto, tačiau vis dėlto yra kaip yra: gyvename aukso amžiuje, labiausiai paaukuotame žmonijos istorijos amžiuje – ne tik praeitos istorijos, bet ir būsimosios. Nes, kaip nurodė seras Charlesas Darwinas ir daugelis kitų prieš jį, mes gyvename kaip girti jūreiviai, kaip neatsakingi dėdės milijonieriaus įpėdiniai. Vis didėjančiu greičiu eikvojame metalų rūdų ir iškastinio kuro kapitalą, sukauptą Žemės plutoje per šimtus milijonus metų. Kiek šis išlaidavimas gali tęstis? Nuomonės įvairuoja. Tačiau visi sutinka, kad po kelių šimtmečių ar daugiausia po kelių tūkstantmečių žmogus bus iššvaistęs savo kapitalą ir bus priverstas gyventi likusius savo *Homo sapiens* egzistencijos devynis tūkstančius devynis šimtus septyniasdešimt ar aštuoniasdešimt šimtmečių griežtai pagal pajamas. Seras Charlesas teigia, kad žmogus sėkmingai pereis nuo sodriųjų rūdų prie skurdžiųjų ir netgi jūros vandens, nuo anglių, naftos, urano ir torio prie Saulės energijos ir spirito, gaunamo iš augalų. Maždaug tiek energijos, kiek dabar turime, gali būti gaunama iš naujų šaltinių, bet eikvojant kur kas daugiau darbo valandų ir su daug didesnėmis kapitalo investicijomis į techniką. Tą patį galima pasakyti apie žaliavas, nuo kurių priklauso pramoninė civilizacija. Dirbdami daug daugiau nei dabar, žmonės sugebės išgauti menkutes planetos metalų liekanas arba sukurs nemetalinius visiškai išnaudotų elementų pakaitalus. Jeigu taip atsitiks, kai kurie žmonės vis dar gyvens gana pasiturinčiai, bet ne taip, kaip mes, planetos kapitalo švaistūnai, esame pripratę.

Harrisonas Brownas abejoja, ar žmonija sugebės pereiti prie naujų ir mažiau koncentruotų energijos ir žaliavų šaltinių. Anot jo, yra trys galimybės. „Pirmasis ir labiausiai tikėtinas variantas – grįžimas į agrarinę būseną.“ Šis grįžimas, sako Brownas, beveik tikrai įvyks, jeigu žmogus neįstengs ne tik techniškai pereiti prie naujų energijos šaltinių ir naujų žaliavų, bet ir baigti karų ir kartu stabilizuoti savo populiaciją. Beje, seras Charlesas yra įsitikinęs, kad žmonijai niekada nepavyks stabilizuoti savo populiacijos. Gimstamumą tai šen, tai ten galima reguliuoti tik tam tikrą laiką. Tačiau bet kurią tautą, ribojančią savo gyventojus, galiausiai išstums tautos, neribojančios savųjų. Be to, gimstamumo reguliavimas, mažindamas jį praktikuojančioje visuomenėje aršią konkurenciją, apriboja natūralios atrankos procesą. Betgi jei neleidžiama laisvai vykti natūraliai atrankai, netrukus prasideda biologinė degeneracija. Ir dar reikia paminėti trumpalaikius praktinius sunkumus. Suverenių valstybių vadovai niekada nesugebėdavo susitarti dėl bendros politikos ekonomikos, nusiginklavimo, pilietinių teisių srityse. Ar tikėtina, ar įmanoma net įsivaizduoti, kad jie susitars dėl kur kas opesnės gimimų reguliavimo problemos? Atsakymas, regis, būtų neigiamas. Ir jeigu kažkoku stebuklu susitartų arba jeigu kada

atsirastų pasaulio vyriausybė, kaipgi tą reguliavimą vykdyti? Atsakymas: tik totalitariniais metodais ir netgi tada gana neefektyviai.

Sugrįžkime prie Browno ir antrojo jo ateities varianto. „Galimas dalykas, – rašo Brownas, – kad gyventojų skaičių pavyks stabilizuoti, karo pasiseks išvengti ir bus sėkmingai pereita prie kitų išteklių. Tada žmonija susidurs su struktūra, dunksančia istorijos horizonte kaip antrasis tikėtinas variantas – visiškai kontroliuojama, kolektyvizuota pramonine visuomene.“ (Tokia ateities visuomenė aprašyta mano paties grožiniame veikalė apie utopizmą – „Puikus naujas pasaulis“.)

„Trečiasis kelias, kuriuo gali žengti žmonija – tai pasaulinė laisva pramoninė bendrija, kurioje žmonės harmoningai santykiauja su savo aplinka.“ Tai paguodžianti perspektyva, tačiau Brownas greitai atšaldo mūsų optimizmą pridurdamas, kad „vargu ar tokia struktūra ilgai egzistuos. Ją tikrai būtų nelengva realizuoti ir, be abejo, ją sukūrus, būtų nelengva išlaikyti“.

Po šių gana niūrių samprotavimų apie tolimesnę ateitį su palengvėjimu priimame sero George'o Thomsono nuomonę apie tai, kas išliks iš dabartinio aukso amžiaus. Nesunkiai gaunamos energijos ir žaliavų Vakarų žmogus niekad neturėjo tiek, kiek dabar, ir turės kitų trijų, penkių ar net dešimties kartų laikotarpiu, jeigu tik nesugalvos per tą laiką susinaikinti. Tarp šių ir 2050 metų, kai planetos gyventojų bus bent jau penki milijardai, o galbūt net aštuoni, prie energijos, gaunamos iš anglių, naftos ir krintančio vandens, prisidės atominė energija ir žmogus turės daugiau mechaninių vergų nei kada nors anksčiau. Jis skraidys triskart greičiau už garsą, plauks septyniasdešimt mazgų greičiu povandeniniais laivais, elektroninėmis mašinomis išspręs ligi šiol neišsprendžiamas užduotis. Dar nepritrūks metalų rūdų, o fizikos ir chemijos mokslai išmoks žmones, kaip jas efektyviai naudoti, ir kartu sukurs daugybę naujų sintetinių medžiagų. Nesėdės dyki ir biologai. Įvairūs dumbliai, mikrobai ir grybeliai bus sukultūrinti, atrinkti ir auginami kaip įvairių rūšių maistas, taip pat cheminei sintezei, kurią vykdyti kitais būdais būtų nežmoniškai brangu. Dar vaizdingesnė perspektyva (nes sero George'o vaizduotė laki) – bus išvestos naujos beždžionių veislės, sugebančios atlikti nemaloniausius žemės ūkio darbus, pavyzdžiui, skinti vaisius, nuimti medvilnės ir kavos derlių. Elektroniniai spinduliai bus nutaikyti į tam tikras augalų ir gyvūnų chromosomų vietas, ir šitaip gaunamos valdomos mutacijos. Medicinos srityje galiausiai bus nugalėtas vėžys, o senėjimas („visas senėjimo procesas yra keistas ir nelabai suprantamas“) gali būti nukeltas neribotam laikui. „Sėkmė, – priduria seras George'as, – ateis visai nelauktai; koks nors atradimas fiziologijoje pakeis dabartinį supratimą, kaip ir kodėl ląstelės auga ir dalosi sveikame kūne, ir teisingos fundamentinės žinios duos atsakymą. Tikrai palyginti lengvas paviršutines problemas galima išspręsti dirbant su jomis tiesiogiai; kitų sprendimas priklausys nuo dar neatrastų fundamentinių žinių, tad kol jų nėra, beviltiška šiomis problemomis užsiimti.“

Apskritai pramoninei žmonijos mažumai trumpalaikės perspektyvos yra nuostabiai šviesios. Jeigu susilaikysime nuo savižudybės karu, galime išties tikėtis labai gerų laikų. Kad mes būsim nepatenkinti savo gerais laikais, aišku be žodžių. Kiekvieną pasiekimą ir individai, ir visuomenės beveik iš karto priima kaip savaime suprantamą dalyką. Tos švytinčios lubos, į kurias ilgesingai keliame akis, užkopus į kitą aukštą, tampa po mūsų kojomis niekingo linoleumo juosta. Tačiau teisė nusivilti yra tokia pat

fundamentali, kaip ir visos kitos teisės. (Tiesą sakant, teisė siekti laimės, kitais žodžiais tariant, yra ne kas kita, kaip teisė nusivilti.)

Jeigu dabar nuo pramoninės mažumos nukreipsime dėmesį į didžiulę daugumą, gyvenančią neišsivysčiusiose šalyse, trumpalaikės perspektyvos toli gražu ne tokios viltingos. Gyventojų šiose šalyse kasmet pagausėja daugiau nei dvidešimčia milijonų, ir bent jau Azijoje pagal geriausias paskutinius duomenis maisto gamyba vienam žmogui dabar dešimt procentų mažesnė nei 1938 metais. Indijoje kasdienis maisto kiekis siekia vidutiniškai du tūkstančius kalorijų – kur kas mažiau nei optimalus skaičius. Bet po dvidešimties metų Indijos gyventojų bus padaugėję maždaug šimtu milijonų, ir papildomas maistas, pagamintas eikvojant tiek pastangų ir taip brangiai, pridurs prie dabartinio apgailėtinais skurdaus davinio tik šiek tiek daugiau nei šimtą kalorijų. Ir kol kas toli gražu nėra tikėtina, kad per kitus dvidešimt metų maisto gamyba padidės keturiasdešimčia procentų.

Industrializuoti neišsivysčiusias šalis ir suteikti joms galimybę gaminti pakankamai maisto savo tautoms yra nepaprastai sunkus uždavinys. Industrializuoti Vakarų pasidarė įmanoma dėl kelių istorinių atsitiktinumų. Išradimai, kuriais prasidėjo pramoninė revoliucija, buvo padaryti kaip tik reikiamu metu. Europiečiai kolonistai arba jų palikuonys užėmė didžiulius tuščių žemių plotus Amerikoje ir Australazijoje. Radosi nemažas pigaus maisto perteklius, ir kaip tik šiuo pertekliumi galėjo maitintis ir daugintis tie valstiečiai ir ūkių darbininkai, kurie persikėlė į miestus ir tapo fabriku darbininkais. Šiandien nėra tuščių žemių – bent jau tokių, kurias nesunku dirbti – ir bendras maisto perteklius, palyginus su dabartiniu gyventojų skaičiumi, yra nedidelis. Jeigu milijonas Azijos valstiečių nuvaromi nuo žemės ir įdarbinami fabrikuose, kas gamins maistą, kurį parūpindavo jų darbas? Kol nepagamins mašinų, jie negaus maisto iš anksčiau dirbamų žemių, ir nebus pigaus maisto pertekliaus iš kitų, tuštesnių šalių, kuris padėtų buvusiems valstiečiams tuo laikotarpiu išsilaikyti.

Ir dar iškyla kapitalo klausimas. Dažnai girdime sakant: „Mokslas išspręs visas mūsų problemas.“ Gal išspręs, o gal ir ne. Juk mokslas gali spręsti praktines problemas tik tada, kai jis taikomas tinkama naudoti technikos forma. Tačiau taikyti mokslą dideliu mastu yra nepaprastai brangu. Neišsivysčiusią šalį galima industrializuoti arba pakelti jos žemės ūkį tik investavus didžiulį kiekį kapitalo. O kas yra kapitalas? Tai, kas lieka patenkinus būtiniausias visuomenės poreikius. Didžiojoje Azijos dalyje būtiniausi daugelio gyventojų poreikiai niekada nepatenkinami, vadinasi, pertekliaus beveik nelieta. Indai gali sutaupyti vieną šimtą pajamų vienam gyventojui. Amerikiečiai gali atidėti dešimtąją ar šeštąją dalį to, ką uždirba. Kadangi amerikiečių pajamos daug didesnės nei indų, atliekamo kapitalo Jungtinėse Valstijose yra apie septyniasdešimt kartų daugiau negu Indijoje. Tiems, kurie turi, bus duota, o iš tų, kurie neturi, bus atimta netgi tai, ką jie turi. Norint bent iš dalies industrializuoti neišsivysčiusias šalis ir pasiekti, kad jos visiškai apsirūpintų maistu, reikėtų parengti milžinišką tarptautinį Marshallo planą, teikiantį paramą grūdais, pinigais, technika ir kvalifikuota darbo jėga. Bet iš viso to nebus jokios naudos, jeigu gyventojams įvairiuose neišsivysčiusiuose rajonuose bus leidžiama daugintis dabartiniu greičiu. Jeigu Azijos gyventojų skaičius nebus įmanoma stabilizuoti, visos industrializavimo pastangos bus pasmerktos žlugti, o galutinė visų suinteresuotųjų padėtis bus kur kas blogesnė nei pradinė, nes badas ir epidemijos pražudys daug daugiau žmonių ir kartu rasis daug daugiau politinio nepasitenkinimo, kruvinesnių revoliucijų ir bjauresnių tironijų.

---

1 Moralinis persiginklavimas - krikščioniškas judėjimas, įkurtas JAV pamokslininko Franko Buchmano (1878-1961) ir ypač aktyviai reiškėsis praeito amžiaus šeštajame ir septintajame dešimtmečiuose. Siekė diegti aukštas moralines elgesio normas, griežtai pasisakė prieš komunizmą ir homoseksualumą.

2 Lao-tzu, arba Laozi (604-531 pr. Kr.), - kinų filosofas.

3 Broliai Johnas Wesley'is (1703-1791) ir Charlesas Wesley'is (1707-1788) - metodistų bažnyčios Anglijoje įkūrėjai; teigė, kad per tikėjimą ir atgailą galima pasiekti krikščionišką tobulumą ir Dievo malonę.

4 Charlesas Galtonas Darwinas (1887-1962) - fizikas, gamtininko Charleso Darwino anūkas.